

մէկը եւ թէ միւսը: Իսկ եթէ դիտելու ըլլանք Մուրացանի երկերը ազգայնական տեսակետով, կը տեսնենք, որ մեծ նշանակութիւն առած է եկեղեցւոյ եւ կղերականութեան: Միով բանիւ Մուրացանի պաշտած գաղափարն է անձնուիրութիւն եւ առաքելութիւն, ահա իւր բոլոր աշխարհահայեացքին խնայպէս ուղն եւ ծուծը (երես 171—190):

Գեղարուեստական օրէնքը: — Մուրացան կարելի չէ «մաքուր», գեղարուեստագէտներու շարքը դասել, այնու որ ի ընէ գեղարուեստական ձիրքերով սփռուած Մուրացան, բաւական համարած չըլլալով զայն, թեւակոխած է նաեւ հրապարակախօսութեան ապարդէշ, եւ ասիկա իրեն մեծապէս սուղի նստած է, ինչպէս որ Մուրացան ինքն ալ նշոյր կը վիպէ: Այս պատճառաւ ալ այն տեղը ուր կը դարդի Մուրացան գրագէտ ըլլալէ, հոն կը անէ տեղեկները: Երբեմն այն աստիճանի կը հասնի իւր միտումնաւորութիւնը, որ շտրած հերոսներուն զանազան ծաղրական անուններ կու տայ ամէն մէկ քայլափոխին: Եւ անոր համար ալ հոգեւորական գիտութիւնը, իւր գեղարուեստական երկերուն մէջ խնայպէս կը առժէ իւր ասարկայականութիւնը: Եթէ Մուրացան կարենար հրապարակախօսութիւնը թողուլ, այն աստի Նստագիւ մենք պիտի ունենայինք շատ հետաքրքրական եւ եզրական գեղարուեստական երկեր մեր հայ գրականութեան մէջ: Մուրացան իբր գրագէտ չէ պիտի նաեւ առօրեայ կեանքը, այլ միշտ կը ձգտի գէպ ի վեր, գէպ ի գաղափարական բարձունքները: «Օ», եթէ գիտնայիր, — կ'ըսէ Մուրացան — թէ որչափ երջանիկ ես գու. ուսանող աշխարհ... վայելեցէք ուրեմն այդ կեանքը, որդան կարող էք. մի շատպէք գէպի մեր աշխարհը, այստեղ ամէն բան փայլուն ու գեղեցիկ է երեւում, մինչեւ անգամ բազմեանի կառուցները, որոնք թաթախում են ճնշողութեան արեան մէջ... բայց բոլոր այդ փայլերը ո՛չ այլ ինչ են, եթէ ոչ թշուառութեան անկեղծ կեղեցիկ, փաղափարական հերոսներու երգիչը, այլազգ ալ չէր կրնար վերաբերիլ առօրեայ կեանքին հետ: Իսկ Մուրացան իբր նկարագրող անմասն է, դուք կը զգաք, որ ձեր առջեւ անկեղծած է խոշոր գրագէտ մը, որ առանց ձգի ու քանդէ ի գործ դնելու դիւրահաս լեզուաւ մէկ մէկու եռեւէ պատկերներ կը յղանայ եւ բնութիւնը կարծես իւր գրչին տակ ոգի եւ կենդանութիւն կ'առնու (երես 190—210):

Առնչութեամբ: — Մուրացան մեր գեղարուեստական գրականութեան մէջ տիպեր ստեղծելու մէջ առանձին յատուկ տեղ մը կը գրաւէ. տիպեր որոնք իրապէս գաղափարական են, եւ այժմ վերագրելու ենք նաեւ այն հասարական յուզումը, որ կ'ընծայեն մեր մտաւոր աշխարհին որոշ ներդաշնակութեամբ մը: Սակայն սա եւս ճշմարիտ է, որ անոնք հանդէս եկած են գոթախոտաբար իրենց հոգեկան աշխարհին միակողմանի լուսարանութեամբ, որ է ըսել՝ լաւերն միայն անձնուրացներն են, իսկ վատերն — եսասերները (երես 210—217):

Ցեղաբանական այն ընդհանուր տեսութիւնը ընելէն յետոյ, կ'սկսենք Մուրացանի արտագրութիւններն մի առ մի ուսումնասիրելու (երես 218—298):

Մենք ամենայն անկեղծութեամբ կը խոստովանինք, որ Ցեղաբանական յարգած է տալ ըստ կարելոյն կատարելաւ եղանակաւ Մուրացանի վեպերու եւ թատերագրութեանց խնայական պատկերները, ինչպէս նաեւ անոր գրական ազդեցութիւնն հայ գրականութեան եւ կենսի վրայ: Հոյժով վերջին յօդուածն է Հոգեկան-գոթաբանական Գրագէտը: Հերթը կ'ընէ Գրագէտին (երես 299—343), որ յօդուածագիրն կ'ուզէ ցոյց տալ, որ Հերթանգոյ, որչափ որ հոգեբան է նշոյնափ ալ հոգեկան-գոթա է, եւ բաւական որժեղ փաստերով կ'ապացուցանէ զայս, բայց թէ որչափ իրաւունք ունի Վերթեան այն ընկալաւորութեան մէջ, մենք աստ եւ այժմ մեր կործիքը կը վերապահենք:

Ճ. Ց. ՏԵՐ-ՄԱՐԿԱՐԵԱՆ

ԱՅԼԵՒԻՅԵՐ

Եւսեբիոս Աղեքսանդրացոյ ճառերը: — Կարենեան Ցուցակի մէջ կը յիշուի «Սեբեոսի եպիսկոպոսի վասն գալստեան Յովհաննու ի դոմոս, ճառ մը, զոր Զարբ հանաւեան կը վերագրէ, չեմ գիտեր ինչու, Սեբեոսիանու Գաղաղացոյ՝ հիւանդով վերջնոյս գրութիւններու կարգին մէջ (Մատենադարան, էջ 688): Քանի մը դիտողութիւն այս մասին, 1829ին հրատարակեց Ա. Գոսսի երեք ճառ Եւսեբիոս Եմեսացոյ հեղինակութեամբ (Eusebii Emeseni quae supersunt opuscula graeca, Եւէրֆէլտ), հատորիկին մէջ լոյս ընծայուած այս

երկր ճառերէն առաջին տեղին ունի *περι τής παροιουσίας 'ωδάννου εις τὸν ἄδην* (սեւ Migne, Pat. gr. 86, I, 503 ff.) խորագրերը կրող ճառը, որուն հաստատարն թարգմանութիւնը կը ներկայացընէ «Սերէսոսի գլխակարգութիւնը»՝ «Վասն գայտսեան Եովհաննէի դժոխս», ճառիս գրական նկարագիրը շատ շուտ տեղի տուաւ բանաւոր կանգնած յարուցանելու Էւսեբոսեցի հեղինակութեան դէմ եւ Թիլոյ հաստատեց վերջնականապէս թէ գրութեան հեղինակն է Եւսեբիոս Ալեքսանդրացի (Thilo, Ueber die Schriften des Eusebins von Alexandrien եւ այլն, էջ 27), որ օգտուած է Նիկողեմոսի աւետարանէն (սեպ, էջ 80[c])։ Հայերէն թարգմանութեան հրատարակութեան կարեւորութիւնը կը շեշտենք այս տեղ գլխաւորաբար այն պատճառաւ որ Allazizի յոյն ընդգրկը վիեննական ձեռագրէն կարեւոր տարբերութիւններ ունի, որոնց մէջ ընտրութիւն ընելու համար մեծ նպաստ կընայ մատու. կարարել էլ միանշանք օրինակը։

Եւսեբոսի Ալեքսանդրացւոյ գրութիւններէն ունիւք պահուած յանուան ուրիշ երկու ճառ ալ՝ «Երանելոյն Եւսեբի Ալեքսանդրոս եպիսկոպոսի ասացեալ ի համարձուցն տեսնել մերոյ Յիսուսի Գրիստոսի», (էւս տից ἀνάληψιν τοῦ κυρίου), որուն սկզբնաւորութիւնն է՝ «Բանից շնորհաբ. Աստուծոյ» (Ջարբ. անդ, էջ 432—3) որեւեմ էπεὶ δὴ χάρτι τοῦ κυρίου ἡμῶν եւ այլն (սեւ Thilo, անդ, էջ 33), Սոյն ճառը էլ միանշանք թ. 914 (կարենեան, էջ 82) եւ վիեննայի թ. 10 եւ 224 (ճաշեան, էջ 99, 582) կը վերագրուի «մենի Եւսեբի պատմագրի», իսկ՝ ունիւք ալ Սերբերիանոսի Եպիսկոպոսի Եմեսու կ'ընծային զայն» (Ջարբ. հանաւեան, անդ, 433), էլ միանշանք թ. 918, Վենետիկոյ ճառընտիր, Ժ. Վ. եւ Գարիսի թիւ 324 (Anciens fonds) ձեռագիրներէն յոյն օրինակին հետ ի միասին ուղղադարձը կը սեպահանեն Եւսեբիոյ Ալեքսանդրացւոյ։ Երկրորդն է «Եւսեբիոսի եպիսկոպոսի վասն հարցման Ալեքսանդրի վան կիրակէի», (Մատենագարան, էջ 433), որ վիեննայի կ. ա. Մատենագարանին մէջ հետեւեալ զլիակարգութիւնը կը կրէ Macarii Alexandrini ἐκ τῶν ἑρωτησέων πρὸς τὸν μέγαν Εὐσέβιον Ἀλεξανδρείας, սեւս այս մասին Թիլոյի մեկնութիւնը եւ սրբագրական փորձը (էջ 37)։

Հ. Ա. ԱՊՈՒՄԵՆԻՍ

ՄԱՅՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԵՐԱՐԱՆԱԿԱՆ-ՀՈՅԿԱԿԱՆ ՀՐԸ-ՏՐԱՎԱԹԵՆՆԵՑ 1896—1910

(Ըրդւոն-Իրիւն)

*1352. Lehmann C. F. — [Ueber die armenische Expedition]: Verhandl. der Berlin. anthrop. Ges. 1899, p. 586—614. Mittell. d. Hamb. geogr. Gesell. 16 (1900) und WZKM. 16 (1900).

1893. — — Von der deutschen armenischen Expedition: WZKM 14 (1900), p. 1—45, 176 f.

[Հայ. թարգմ. «Հանդ. Ամս. 1900 էլ 215-9, 243-248, 287-94, 336-40 (Հ. Յ. Տ.)։]

1894. — — Vorschläge zur Sammlung der lebenden armenischen Dialekte: Verhandl. 13 Or.-Kongr. p. 141—3.

*1355. Lehmann C. F. — Weiterer Bericht über den Fortgang der armenischen Expedition: Z. f. Ethnol. 31, p. 281—90, 487—9, 579—614, 661—67.

*1356. Lehmann-Haupt. — Zur älteren Geschichte Armeniens und Mesopotamiens: *Ամս* 1908, p. 568—75. *Հմտ.* Abhandl. d. Gesell. d. Wiss. Götting (1907), p. 183.

*1357. Lehmann C. F. — Zur Arsakiden-Aera: Beitr. z. alt. Gesch. 5 (1905), p. 128—80.

1358. — — Zwei griechische Inschriften römischer Zeit aus Klein-Armenien und Kommagene. Festschrift zum Otto Hirschfelds Geburtstag, Berlin 1903, p. 391—407.

1359. — — Zwei unversehrte chaldäische Inschriften: ZDMG 58 (1904), p. 815—62 (ill.), 859—63. [Արմանագրութիւնը Հայկականը։]

*1360. — — [Եւսեբիոսի եւ սրբադարձիւնը Ամսի ընծային ուղեւորութեան ի Հայս։] Z. f. Ethnol. 32 (1900), p. 430—439; LC 1900, p. 1744 f., 1794—6; Beil. Allg. Ztg. 1900, p. 5 f.

1361. — — *Sus Beick W.* — Huntigton E.

1362. Leiden'sgestalten am Ende des 19. Jahrhunderts. — Sembar Bagdasarianz. — Geschildert von einem Mitgenossen. Zürich, Schold-Develay, 24 p.

1363. Leidinger Georg. — *Annales Caesarienses* (Kaisheimer Jahrbücher): Sitzungsbd. d. K. Bayer. Ak. d. Wiss. phil.-hist. Cl. 1910, 7 Abb. München, 1910. 8°, 87 p.

[Հայկազէր կը հրատարակէ հոս լատ. վանքագիր մը այն պատճառով, զոր որս. Մոնիկոսը կապան խանի միջառնութեանը զարդ յարիթ Բին եւ խայր Ջեմալ Բ. Թագաւորին, ընդդէմ Նոյնիսի սուլթանին։ Տես մանրամասն տեղեկութիւն վանքագրին վրայ էջ 20—22։ Թագաւոր էջ 34—37։]

1364. Leist Arthur. — Armenischer Brief: Nachrichten aus dem Orient I (1901), Nr. 3, p. 8—4.

1365. — — Armenische Dichter. Übersetzt von —. Dresden und Leipzig, E. Pearson's Verlag. 1899, 8°. 83 p. K —, 90.

[Բնագր. «Հանդ. Ամս. 1899, էլ 343 (Բ.)։]

1366. — — Armenische Dichter: Das literarische Echo, 15. Dez. 1899.

*1367. — — Das georgische Volk. Dresden. Pearson, 1903, 8°, VII 328 p. (ill.) Mk. 5. —.